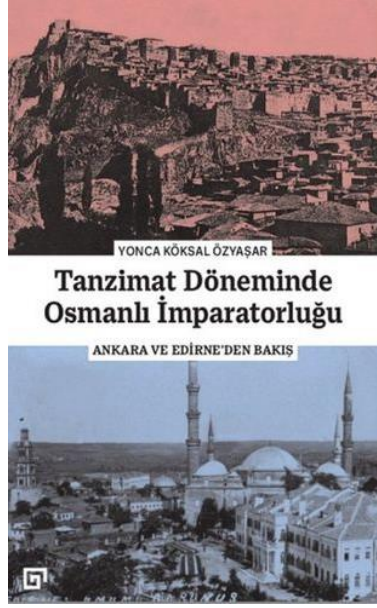

Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu: Ankara ve Edirne'den Bakış

Yonca Köksal Özyaşar

İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2022, 232 sayfa, ISBN: 978-625-8022-03-2.

Mehmet Fatih HOTUNLU*

Tanzimat reformları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları doğrultusunda, merkezîleşme gayretlerinin zirveye ulaştığı bir devir olarak telakki edilir. Acaba gerçekten öyle midir? Bu eserde yazar, imparatorluğun farklı iktisadî ve içtimaî şartlara sahip iki şehrinde, reformları hayata geçirmek için devletin, mahallî unsurlardan nasıl istifade ettiğini veya mahallî unsurların reformlara olan mukavemetleriyle, reformların yerel şartlara göre nasıl şekil aldığını göstermektedir. Yani aslında devletin merkeziyetçi yaklaşımının mutlak olmadığını ve her zaman istenilen neticeyi hâsıl etmediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Edirne ve Ankara vilayetlerini çalışma konusu edinerek, Tanzimat'ın bu iki farklı şehirde nasıl farklı sonuçlar doğurduğunu, karşılaştırmalı bir analiz sunarak tebârüz ettirmektedir.

Çalışmanın ehemmiyeti, Tanzimat'ı, İstanbul'un yukarıdan aşağıya dikte ettiği bir reform olarak değerlendiren geleneksel anlayışı aşarak, yerel aktörlerin, reformların hayata geçirilmesindeki rollerini incelemiş olmasıdır. Edirne ve Ankara'nın siyasi ve iktisadî şartlarının farklı olması, reformların da her iki şehirde başka sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur. Farklı şehirlerde farklı sonuçlar doğurmasıyla, haddizatında, Tanzimat'ın sadece İstanbul merkezli bakış açısıyla değerlendirilmesinin, büyük resmi görmemizi engellediğini izhâr etmektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, mfatihhotin@gmail.com

Eser, Tanzimat reformlarının merkezden çok yereldeki tesirlerini anlamak için, karşılaştırmalı analiz ve sosyal ağ analizi usullerini kullanmıştır. Bu sayede, reformların hem iki farklı şehirden nasıl görüldüğünü hem de aşiret reislerinin, eşrafın, mahallî meclislerin, reformların tatbikiindeki rollerini görebilmemizi sağlar. Ayrıca çalışmada kullanılan kaynak çeşitliliği, eserin derinliğini ve güvenilirliğini arttırmaktadır. Mahallî ve merkezî arşivlerle birlikte İngiliz konsolosluğu raporları, yazarın kullandığı kaynaklardır. Bu raporlar, reformlara verilen mahallî aksülamelin, yabancıların gözüyle değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Bu kaynak çeşitliliği ve kullanılan usûliyat, eserin, hem Tanzimat devriyle alakadâr olan akademik bir çevreye hitap ettiğini hem de bu okuyucu kitlesine, devrin kapsamlı bir portresini çizmeye çalıştığını göstermektedir.

Kitap, dört ana bölümden oluşmaktadır. Önce Ankara ve Edirne'nin, Tanzimat arifesindeki genel görünümü okuyucuya sunulmaktadır. Daha sonra reformların tatbiki esnasında, bu iki vilayetdeki eşrafın yeni düzene ayak uydurma süreci ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde, sosyal ağ analizini kullanarak reformların sonuçları irdelenmiştir. Sonuç ve gelecek araştırmalar için öneriler bölümüyle de kitap nihayete erdirilmiştir.

Tanzimat arifesinde Ankara ve Edirne'nin genel görünümünün aktarıldığı bölümde, Edirne'nin stratejik konumu ve Balkan ticareti sayesinde zenginleşmiş bir şehir hâlini aldığı, buna mukabil Ankara'nınsa Anadolu'nun ortasında bir nev'i tecrit edilmiş bir vilayet olduğu anlatılmaktadır. Yazar, Edirne ve Ankara'nın iktisadî olarak, Charles Tilly'nin kavramsallaştırmasıyla, sermaye-yoğun ve zor-yoğun ekonomiler olarak sınıflandırılabilirliğini söylemektedir. Sermaye-yoğun ekonomiler, ticaret merkezleri olarak, yabancı yatırımcıları da çekme kapasitesine sahip ekonomiler olarak tanımlanır. Zor-yoğun ekonomilerse, ziraata dayalı ekonomilerdir. Sermaye-yoğun mıntikalarda reformların tatbiki daha kolayken, zor-yoğun bölgelerde daha sancılı olmuştur. Yine, sermayenin olduğu bölgelerde güçlü tüccarlar olduğu için, devletin bu kişilerle bir nebze güç paylaşımı yapmadan reformları hayata geçirmesi mümkün değildi. Ziraata dayalı bölgelerdeyse, mahallî güçler olmadığından, devlet istediklerini gerekirse zor kullanarak da yerine getirebiliyordu. Her iki şehirdeki nüfus incelendiğindeyse, Ankara'da Müslümanların ekseriyette olduğu görülürken, Edirne'de çoğunluğu gayrimüslimlerin oluşturduğu görülmektedir.

Eşrafın yeni düzene ayak uydurma sürecini anlatan bölümde, Ankara'daki, devletle ilişki kuran yerel araçların, devletle dikey aracılık ya da hami aracılığı ilişkisi kurduğunu, buna karşılık Edirne'deki eşrafın, yatay aracılık ya da örgütsel aracılık ilişkisi kurduğu anlatılmaktadır. Ankara'da nüfuzu bütün bölgeye yayılmış, Cabbarzade ailesi varken, Edirne'de bu kadar güçlü bir aile bulunmamasına karşın, güçleri toplandığında Ankara'dan daha güçlü ekonomiye sahip eşraftan oluşan bir vilayet karşımıza çıkmaktadır. Devletin, yerel araçları ve onların bölgedeki gücünü kabul ederek, onlarla birlikte mahallî idarede etkili olmaya çalıştığı ortaya koyulmaktadır. Tanzimat reformlarının Edirne'de başarılı olsa da, 93 Harbi'yle birlikte bütün kazanımların kaybedildiğine ve kamu binalarından tahıl depolarına kadar bütün mülkiyetin yakıldığına temas edilmektedir.

Sosyal ağ analizi kullanarak reformların sonuçlarının irdelendiği bölümde, reformların merkeziyetçi anlayışına karşılık, mahallî unsurların nasıl bir dönüşüm geçirdiği araştırılmaktadır. Bu bağlamda, blok model analizi, ağ yoğunluğu analizi, merkezilik analizi ve örtüşen konular analizi, kullanılan analiz türleridir. Ulaşılan sonuçlara göre, her iki vilayette de reformlar, devletin etkisini arttırırken, mahallî unsurların gücünü azaltmıştı. Ankara’da daha tepeden inmeci bir üslupla reformlar dayatılırken, Edirne’de yerelle iş birliğine gidilmiş, bu da yerelin daha fazla merkezle hemhâl olmasını sağlamıştır. Ancak, bu çalışmalar yapılırken, verilerin analizi için hangi yöntemlerin ve parametrelerin kullanıldığı, çıkan sonuçların nasıl yorumlandığı hakkında bilgi verilmemiştir. Eğer bu bilgiler verilmiş olsaydı, eserin güvenilirliği artardı.

Sonuç ve gelecek araştırmalar için öneriler bölümünde, reformların, Edirne’de Ankara’dakine kıyasla daha başarılı olduğu söylenmektedir. Tanzimat’ın sonunda Ankara, hâlâ düzenli sulama ve ulaşım ağları gibi temel ihtiyaçlara malik değildi. Bu iki vilayetdeki farklı sonuçlarda, devlet ve mahallî elit arasındaki ilişkilerin farklılıkları rol oynamıştır. Ankara’daki elitin reformlara karşı daha dirençli olması, Ankara’nın temel altyapı hizmetlerine ulaşmasına mâni olmuştur. Dolayısıyla bu da, reformların başarısında, merkezî idarenin yaptığı baskıdan ziyade, mahallî unsurların reformları benimsemekte ne derece istekli olduğunun daha mühim olduğunu göstermektedir. Yazar, Tanzimat’ın başarılı mı yoksa başarısız mı olduğunu gerçekten anlayabilmenin, ancak bu çalışma gibi, reformların yereldeki tesirlerini inceleyen çalışmaların artmasıyla mümkün olabileceğini söyleyerek eserine son vermektedir.

Bu kitap, Tanzimat reformlarının başarısını ölçmek için mahallî unsurlara odaklanarak, bu alandaki çalışmalara yeni bir bakış açısı getirmek suretiyle akademik literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı analiz usulünü kullanarak Ankara ve Edirne’yi mukayese etmesi de, daha önce çalışılmamış bir konu olduğu için eserin ehemmiyetini arttırmaktadır. Ancak, çalışmanın halkın gündelik hayatına yeteri kadar temas etmemiş olması bir eksiklik sayılabilir. Tanzimat’ın sıradan halkın hayatına dokunan kısmını görebilmek, eserin bize o günlerin Ankara ile Edirne’sini ve Tanzimat’ın, o günün sıradan insanının hayatına nasıl dokunduğunu daha geniş bir perspektiften görme imkânını sağlayabilirdi.

Eserin bir başka eksikliği olarak, elde ettiği sonuçları mevcut literatürle karşılaştırmaması ve derinlemesine bir tartışmasını yapmamış olmasını gösterebiliriz. Mevcut çalışmalar içerisinde öne çıkan, Halil İncalcık ve Şerif Mardin’inki gibi çalışmalarla kendi eserinin mukayeseli bir değerlendirmesini yapıp, onların tezinden nasıl ayrıştığını veya onlara nasıl katkıda bulunduğunu tartışsaydı, eserin, mevcut literatürü nasıl ele aldığını daha iyi görebilirdik. Zira Halil İncalcık, eserinde, reformların taşrada başarısız olduğunu değerlendirirken; yazar, reformların Edirne’de görece başarılı olduğunu söylemektedir.

Sosyoloji alanında öne çıkan bir diğer yazar Şerif Mardin’in *Merkez Çevre İlişkileri* adlı eseriyle kıyasladığımızda, Mardin, reformların, toplumsal yapıyı dönüştürmekte yetersiz kaldığını ve mahallî unsurların merkeze karşı direndiğini anlatmaktadır. Oysa burada yazar, reformların bilhassa Edirne’de

yerel yöneticilerin katkılarıyla yüksek oranda başarılı olduğunu savunmaktadır. Burada bir tenakuz söz konusudur. Yazar, görüş farklılığının sebepleri ve kendi tezinin haklılığı üzerine açıklamalar yapmalıydı, diye düşünüyoruz. Bu şekilde önceki çalışmalara atıfta bulunsaydı, akademik tartışmalara daha güçlü bir katkı yapabilirdi.

Kitabın, Tanzimat devriyle ilgilenen akademik bir çevreye hitap ettiğini önceki satırlarımızda söylemiştik. Eserin dili, bu kitle için uygun, gayet selis ve tutarlıdır. Kullanılan teknik ıstılahlar doğru ve yerinde kullanılarak, okuyucunun konuya daha derinlemesine yaklaşabilmesine imkân sağlamaktadır. “Sermaye-yoğun” ve “zor-yoğun” gibi terimler, farklı bölgelerdeki iktisadî şartların okuyucuya aksettirilmesinde etkilidir. Fakat bazı terimlerin daha açık bir şekilde verilmesi gerekirdi. Mesela, Max Weber’in “ideal tip” kavramını, hiçbir açıklama getirmeden olduğu gibi kitaba koymak, okuyucu için kafa karışıklığına sebebiyet verebilir. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Tanzimat tarihiyle akademik seviyede ilgilenen okuyucular için açık ve anlaşılır bir metin olmakla birlikte, konuyla alan dışından ilgilenmek isteyen okuyucular için biraz yorucu ve karmaşık olabilir.

Yazarın, araştırma sonuçlarından açık ve ufuk açıcı sonuçlar çıkarması, aynı zamanda ileride yapılacak çalışmalar için tavsiyelerde bulunması da yine kitabın güçlü yanlarından birini oluşturmaktadır. Edirne ve Ankara üzerinden reformların yereldeki etkisini göstermesi, bundan sonraki çalışmaların daha başka şehirlerde yapılmasının ve daha geniş sonuçlara ulaşma imkânının önünü açmaktadır.

Kitaba dair yaptığımız bu tenkidimizi toparlayacak olursak, eserin literatüre en mühim katkısı, Tanzimat reformlarının yereldeki etkisini tespit etmek için, Ankara ve Edirne üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yaparak, okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırmasıdır. Reformların yerelden görünümüne dair daha önceden başka çalışmalar yapılmış olsa da, bu iki vilayetin birbiriyle karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması, reformların yereldeki tesirine daha derinlemesine nüfuz etmemizi sağlamaktadır.

Ayrıca klasik, modernleşmeyi Weberci “patrimonyalizm” mirası üzerinden, Batı’nın körü körüne taklidi şeklinde anlatan yaklaşımın karşısında, aslında tanzimatın merkez-çevre iş birliğinde veya çevrenin de dikkate alınarak yapıldığı görüşünü serdetmesi bakımından kıymetlidir. Aynı zamanda, yerel elitlerin devletin ayrıcalıklarını ve malî yardımlarını elde etmek için rakip elitlerin koalisyonlarını saf dışı bırakmaya yönelik meydan okumalarına dair bilgiler, mahallî elitlerin faaliyetlerine dair ilginç bilgilerdir.

Tenkitlerimiz bağlamında, yazar, mahallî idarecilerin faaliyetlerine odaklandığı gibi halkın da Tanzimat reformlarıyla birlikte değişen hayatına dokunabilseydi, eserine derinlik katabilirdi, düşüncesindeyiz. Diğer yandan, mevcut literatüre gerektiği kadar atıfta bulunmamasının bir eksiklik olduğunu görmekteyiz. Çünkü bu atıflarla, daha güçlü bir tartışma yapabileceğini düşünüyoruz. Aynı zamanda, muallakta kalan bazı ıstılahların daha vâzih bir surette okuyucuya sunulması gerektiğine kâniyiz.

Bu eser, Yakın Çağ tarihçilerinin ve sosyal bilimcilerin mutlaka okuması gereken bir eserdir. Tanzimat reformlarının mahallî unsurlar tarafından nasıl algılandığının, reformların yerelde ne derecede başarılı olduğunun ve cemiyetin üzerindeki tesirlerin görülebilmesi için incelenmesi gereken bir kitaptır. Ayrıca, Ankara ve Edirne'nin mahallî tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için de mutlaka görülmesi gereken bir eserdir. Bunun yanında, toplumsal ağ analiziyle ilgilenenler için, toplumsal ağ analizinin bir kitapta nasıl kullanıldığının müşahhas bir numunesi olması hasebiyle, muhakkak tetkik edilmesi icap etmektedir.

Sonuç itibarıyla eser, Tanzimat reformlarının hedefi olan merkezîleşmenin ne derecede başarılı olduğunu İstanbul'dan değil, bizzat yerelden tetkik etmesiyle, dönemin, klasik Tanzimat anlatısından çok daha net bir fotoğrafını çekmektedir. Yazar, güçlü analizleri ve kullandığı modern toplumsal ağ analizleri gibi tekniklerle eserin derinliğini ve güvenilirliğini güçlendirmiştir. Fakat bazı ıstılahların veya kısımların, okuyucu için gerektiği kadar açılmaması, müphem bırakılması, eserin tesirini bir miktar zayıflatmaktadır. Ayrıca toplumsal ağ analizinin hangi yöntemlerle yapıldığı, hangi parametrelerin kullanıldığı ve sonuçların nasıl yorumlandığı da okuyucuya gösterilmemiştir. Yine de, alanındaki literatüre katkı sağlayan bu çalışma, bilhassa akademisyen tarihçilerin ve tarih bölümü talebelerinin mutlaka okuması gereken değerli bir eserdir.